

Ванюшина Олена Фелісівна – кандидат філософських наук, доцент Київського національного торговельно-економічного університету

УДК 004.1:37.091

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

В статті розглядаються складові процесу комунікації та особливості його функціонування в освітній сфері, аналізуються різноманітні комунікативні практики в педагогічних системах починаючи зі Стародавньої Греції до нашого часу. Прослідковується залежність певної комунікативної практики від цілей призначення навчання як такого та від політичного режиму та соціального контексту, в якому освіта функціонує. Орієнтуючись на Національну доктрину розвитку освіти в Україні, наголошується не тільки на важливості широкого використання сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій, а також на необхідності обрання стратегій викладання, спираючись на специфіку аудиторії та використанні адекватних комунікативних інструментів.

Ключові слова: освіта, комунікація, зворотній зв'язок, комунікативні практики, стигматизація.

КОММУНИКАТИВНЫЕ ПРАКТИКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматриваются составляющие процесса коммуникации и особенности его функционирования в образовательной сфере, анализируются различные коммуникативные практики в педагогических системах начиная с Древней Греции и до наших дней. Прослеживается зависимость определенной коммуникативной практики от целей образования, от политического режима и социального контекста, в котором образование существует. Ориентируясь на Национальную доктрину развития образования в Украине, обращается внимание не только на важность широкого использования современных информационно-компьютерных технологий, а так же на необходимости выбора стратегии преподавания, с учетом специфики аудитории и использовании адекватных коммуникативных инструментов.

Ключевые слова: образование, коммуникация, обратная связь, коммуникативные практики, стигматизация.

COMMUNICATIVE PRACTICES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article describes a pressing issue, within frames of modernization of national educational system, of adequate use of communicative practices.

Modern global information society sets new tasks for education and they can be fulfilled if fundamentally new informational and communicational environment for its existence is being created. Objective of this work is comparative analysis of historical communicative practices involved in education and as well identification of relationship between perception of purpose of education and changing of communicative tools. This article begins with review of basic concept of "communication" and models of its functioning. Major attention is paid to verbal communication as traditional basis for teaching process, at the same time it is underlined the importance of correctly chosen manner of speaking which is based on main aspects of student audience: age, intellectual level, specialization. This affects possibility and quality of feedback being a result of adequately decoded transmitted information.

Key words: education, communication, feedback, communicative practices, stigmatization.

Освіта в сьогоднішньому світі є одним з найважливіших агентів соціалізації особистості. Через освіту і завдяки освіті людина отримує необхідні знання, формує світогляд і життєву позицію. Сучасне глобальне інформаційне суспільство ставить перед освітою нові завдання, реалізація котрих можлива за умов розбудови принципово нового інформаційно-комунікативного середовища її функціонування. Реформування сучасної освіти фактично означає її інформаційне «перезавантаження» з орієнтацією на певні соціокультурні детермінанти – політичні, економічні чинники та розвиток технічних засобів. Нові інформаційні технології мають бути задіяними в практиці освітньої комунікації. Тому, на наш погляд, ретроспективний аналіз різноманітних комунікативних практик в історичних освітніх системах, є надзвичайно **актуальним**.

Слід зазначити, інформатизація як суттєва особливість сучасної освіти досить ґрунтовно розглядалася і західними (Хабермас, Деріда, Хампль, Ріддінгс...), і російськими (І. Баєва, В. Іноземцев, В. Коган, Н. Кузнецов...), і вітчизняними авторами (В. Андрущенко, М. Жолдак, В. Лях, Г. Москалик, С. Максименко та іншими). Проте саме вибір відповідної комунікативної практики адаптованої під конкретних суб'єктів освітнього процесу в контексті інформаційного простору потребує додаткових розробок.

Отже, **метою** даної роботи є порівняльний аналіз історичних комунікативних практик, що були задіяними в освіті, а також виявлення залежності між розумінням призначення освіти та змінами комунікативного інструментарію.

Освіта як процес є, насамперед, процесом комунікації, що забезпечує передачу, отримання та закріплення існуючих у суспільстві знань та їх інтерпретацію на всіх рівнях суспільної взаємодії. Отже, почнемо з базового поняття «комунікація». Термін «комунікація» походить від латинського слова communication, що означає – поєднувати, робити спільним. В контексті спілкування (комунікативна сторона спілкування) має сенс як донесення інформації до адресата. *Перша*, так звана лінійна модель комунікації, складається з п'яти елементів: відправник – кодування переказу – знак – декодування – адресат. Вона цілком запозичена з теорії кібернетичної інформації. Спочатку відправник має закодувати інформацію, що і пов'язано з вибором засобу спілкування. Наступним етапом – є вибір знаку, за допомогою якого інформація і буде передана. Тут мова може йти про радіотелевізійну техніку, що використовує окремий вид сигналу (акустичний, іконографічний або їх сполучення). Закодована інформація потрапляє до адресата, котрий його декодує, а потім сприймає зміст. В даній моделі мова не йде про зворотній зв'язок. *Друга* модель пов'язана з так званим зворотнім зв'язком. Вона є більш досконалою, оскільки забезпечує циркуляцію інформації. Тобто створюється така ситуація, коли зміст переказу закодовано, відправлено, а потім осмислено. І адресат може повідомити відправника про те, що його інформація отримана та зрозуміла. Зворотній зв'язок вказує на повний цикл комунікації, а не на тільки передачу інформації (рух в одному напрямку). Дану модель графічно можна було б зобразити у вигляді кола.

Цілком зрозуміло, для того, щоб інформація була сприйнята і при цьому адекватно сприйнята, щоб можна було сподіватися на зворотній зв'язок, інформація має бути зрозумілою для адресата. Отже, передаватися в зрозумілій адресатом знаковій системі (не тільки рідною мовою, але й мовою адаптованою під конкретну аудиторію).

Звичайно, викладаючи наукову дисципліну (переважаюче значення в якій має саме вербальна комунікація), педагог використовує специфічну термінологію, що і є мовою конкретної дисципліни. Проте, слід зауважити, що освіта та наука – поняття нетотожні. В науці учасники комунікаційного процесу є рівними, чи приблизно рівними, за ступенем обізнаності. В умовах взаємовідносин «викладач-студент», учасники нерівні. На скільки вони є нерівними залежить від багатьох факторів. У студентів це, в першу чергу, курс та спеціалізації (мається на увазі, чи є дисципліна для студентів профільною, чи належить до загально-гуманітарного циклу). Підсилює нерівність також вік викладача і його соціальна роль, що впливає з його статусу, ну і звичайно ж

рівень знань. Отже, кожній аудиторії відповідає свій рівень складності в користуванні термінами. Мова освіти повинна представляти собою полегшений варіант мови науки.

Правильно підібрана мова викладання робить зрозумілим предмет для більшості студентів, а не тільки для окремих розумників. Наслідком є викликаний інтерес, що безпосередньо пов'язаний з розумінням. Є інтерес – когнітивний процес засвоєння знань доповнюється емоційною складовою, що робить здобуті знання не абстрактними, а особистісно рідними. В такому разі знання краще і довше зберігаються не в архівах мозку, а в актуальній пам'яті, оскільки відразу займають своє місце в системі знань конкретного студента.

Історія взаємовідносин «викладач – студент» має давні традиції. Першими видатними вчителями, які відкрили для нас світ педагогіки, були греки, в першу чергу, Сократ. Існує навіть метод Сократа, який заснований на діалозі (дискусії), метою якої є пошук істини. Метод елімінування гіпотез мав за мету спрямувати учнів (співбесідників) на самопізнання, завдяки чому і можна було досягти істини. Проте, даний медом складався з двох частин – і етапу «маєвтика» або «народження істини» завжди передував так званий етап – фільтр «іронія», завданням якого було «присмирити самовпевненість співбесідника, що вважав себе знаючим, і довести йому, що він не тільки нічого не знає, але й залишається невігласом, хоча і не підозрює цього». Яким же чином вдається Сократу вивести своїх учнів на рівень повного самознищення? Звичайно, методом своїх знаменитих діалогів. Іронія Сократа (це насмішка над тими, хто «багато знає») є в його системі основним інструментом. Завчасно продумані питання, що виявляли протиріччя в судженнях та заплутували учнів, потім – поступовий перехід на новий рівень абстрагування і доповнення його більш складним термінологічним апаратом. До того ж, проста зрозуміла мова викладення думок викликала в нього гнів. Він вважав, що це є «акт образи величності філософії!».

В Середні віки (V – XII віки) освітня система докорінно змінилася порівняно з античною епохою. Це пояснювалося і новими формами державності, а також трансформацією культури на основі проникнення релігійної ідеології християнства. Для педагогіки раннього Середньовіччя характерним було домінування авторитарності викладача та старанності учня. Методи навчання засновувалися на зазубрюванні незрозумілих текстів та на розвитку механічної пам'яті. Найрозповсюдженішим методом навчання був катехізичний метод, що заснований на чергуваннях питань та відповідей, за допомогою якого вчитель впроваджував абстрактні знання, що мали бути обов'язково запам'ятованими, а не зрозумілими. Наприклад: питання «що таке місяць?» – відповідь «око ночі, роздавач роси, пророк бурь...»; питання «що таке осінь?» – відповідь «річна житниця».....

На нашу думку, цікавою може бути аналогія з радянською педагогікою 40 -50 років ХХ століття. В системі авторитарного середовища, яким було радянське суспільство, внутрішня логіка розвитку освіти, значною мірою визначалася зовнішніми чинниками (політичними та ідеологічними). Освітня сфера України винятком не була. В цілому тоді домінувала репресивно - монологічна модель комунікації (в педагогічній літературі, в офіційній освітній документації такі терміни як «комунікація» та «діалог» майже не згадуються); безальтернативність в підходах, авторитаризм і, відповідно, репресії (якщо не фізичні, то принаймні, психологічні та комунікативні).

В XII – XIII століттях в західно-європейській педагогіці починають відбуватися значні зрушення, що цілком вписувалися в загальну динаміку змін Західної цивілізації. На тлі релігійного та педагогічного фанатизму з'являються мислителі – передвісники епохи Відродження – Фома Аквінський, Гуго Сен-Вікторський, Вінсент де Бове та інші. Усвідомлюється необхідність доповнити релігію філософією. Отже, не вірити сліпо, сумніватися і намагатися зрозуміти.[6]

Важливою віхою в розвитку педагогіки стала поява перших університетів. Вони створювалися з ініціативи вчених та міської влади. Навчалися в університетах від десяти років, тому, як правило

вчитися йшли за покликанням (представники знаті навчалися за індивідуальними програмами). Середньовічні університети мали наднаціональний та демократичний характер – студентами могли бути особи різного віку та різних соціальних верств. Основними методами навчання були лекції та диспути. Студенти поводити себе вільно і в тому разі, якщо матеріал був не зрозумілим або нецікаво викладеним, нерідко переривали лектора криками та свистом. Що цікаво, якщо матеріал був дійсно складний, лектори вдавалися до театралізованих дійств, з метою полегшення розуміння.

Слід відмітити, що не дивлячись на всю закладену базову демократичність, університети поступово інституціоналізуються, перетворюючись з виключно освітніх закладів в «храм науки». Економічні та соціально-політичні перетворення здійснювали безпосередній вплив на розвиток освітньої системи, на її суттєве реформування і, в першу чергу, це стосувалося цілеспрямованого навчання.

Проте, ідеологія Просвітництва не була одноманітною і це призвело до створення кількох автономних освітніх систем, в межах становлення та розвитку яких формуються специфічні дидактичні стилі. *З одного боку*, традиційний характер навчання, який був теоретично закріплений та опробований в попередніх історичних епохах Середньовіччя та Відродження, отримав свій подальший розвиток: ставлення до учня (дитини) як до активного учасника учбового процесу; формування нових освітніх програм та навчальних технологій, що будувалися з урахуванням специфіки дитячого сприйняття інформації викладеного матеріалу. Поступово змінюються соціальні орієнтири системи освіти і вона починає сприйматися як громадянський обов'язок. Це торкається, тою чи іншою мірою, всіх верств населення. З'являються школи для дівчат. Зароджуються основи педагогічної освіти (існувала потреба в спеціально навченому педагогічному персоналі для різноманітних типів учбових закладів). З'являються учбові посібники. *З другого боку*, оформлюється специфічний освітній дискурс, що і є університетом – фабрикою просвітителів. Студенти університетів отримують новий соціальний статус – з вільних слухачів – схоластів вони перетворюються на майбутніх учених. Шиллер писав, що вони «емансіповані своїм розумом», вони «здатні до рефлексій світу детермінацій, звільнені від буденного, перетворюються в чисту точку свідомості». А носії чистого розуму просто зобов'язані житисвітом абстракцій, комунікуючи в межах заданого наукою тезаурусу. Відповідно, абсолютно змінюється педагогічний вектор з демократичних відкритих взаємовідносин «викладач – студент» на авторитарні та монологічні.

Саме в цей час, в надрах самого дискурсу, формуються різноманітні стильові стратегії викладання. З'являються фундаментальні праці-роздуми про роль університетів та їх призначення. В якості прикладів можна навести такі роботи: Шеллінг «Лекції про метод академічного навчання», Кант «Критика здатності суджень», Ніцше «Лекції про майбуття наших освітніх закладів та Хайдеггер «Ректорська промова». Дискусії тривають і по сьогодні – кого ми бачимо в якості випускника – ученого-ерудита; вузькопрофільного фахівця, носія «культурної компетентності» (автор концепції М. Хірш, де культурна компетенція дається освітою, механічним збиранням необхідних фактів, набором даних, що дозволяють виконати стандартні тести на культурну ідентичність) або громадянина (згідно Шлейермахера, держава розуму має забезпечити освіту людства, проте закласти фундамент такої держави може лише освічене людство) [8]. Свої погляди з цього приводу висловлювали Г. Хампль «Провина та завдання університету», В. Курінний «Дискусія про університет», Ж. Дерріда «Університет очима його вихованців», Б. Ріддінгс «Університет в руїнах» та інші. Проте, питання так і залишається відкритим.

Адже, комунікативні стилі формуються залежно від поставлених цілей. Педагоги, соціологи, психологи вивчають різноманітні складові учбового процесу, що впливають на якість засвоєння нової інформації, котра з часом трансформується в знання. В цьому плані цікавою є концепція «фонових практик» Гарфінкеля [4]. Вивчаючи фонові практики, що притаманні процесу навчання, він виокремлює такі етапи засвоєння нових знань:

1) не дивлячись на факт «незрозумілості» багатьох слів (нових термінів) між учасниками зберігається достатнє розуміння предмету розмови, при цьому переважна більшість сенсів декодується завдяки контексту;

2) комунікатори зберігають правильне розуміння тексту, завдяки його послідовному викладенню в часі (адекватність розуміння досягається завдяки інтерпретативним зусиллям).

Цілком очевидний той факт, що для адекватного осмислення нової інформації, комунікація має бути розгорнутою. Інакше буде спостерігатися невизначеність та розгубленість аудиторії. Гафінкель проводив спостереження – експерименти в яких брали участь як студенти так і викладачі, в результаті яких було виявлено декілька відмінностей в стилях викладання та реакцій на них.

Лектор, що використовував складні термінологічні конструкції як «загальновідомі» без жодних роз'яснень поширюючи «презумпцію самоочевидності», викликав реакцію повного оціпеніння. І наприкінці лекції, спонукаючи аудиторію до запитань, лектор стикається з повною тишею або з поодинокими репліками на кшталт «все зрозуміло». В іншому випадку, лектор, подаючи матеріал через ввідні поняття та супроводжуючи текст багатьма прикладами, обов'язково викликав зворотню реакцію саме завдяки доступності. Слід відмітити, що студенти на таких заняттях почуваються впевнено і можуть навіть висловити незгоду з викладачем.

Розуміння інформації, що надсилає викладач (відправник) неабияк впливає на самооцінку студента (адресата). В разі неправильно підбраної мови як засобу комунікації і нерозуміння, або часткового нерозуміння студентом викладача, разом з відсутністю інтересу, формується занижена самооцінка, впевненість і тому, що зрозуміти предмет можуть лише обрані. Це стигматизує студента. Коли ж мова правильно підбрана – формується адекватна самооцінка і впевненість у власних силах. Отже, таким чином, створюється, користуючись термінологією І. Баєвої, «психологічно безпечне освітнє середовище» під яким розуміється «середовище взаємодії, що базується на гуманістичних принципах, є вільним від прояву психологічного насильства, має референтне значення для її учасників і виявляється в емоційно-особистісних і комунікативних характеристиках її суб'єктів» [2].

Історія знає чимало прикладів, коли видатні вчені не могли встановити контакт зі студентською аудиторією. Візьмемо, к приміру, постаті Гарольда Інніса та Маршала Мак-Люена. Ідеї першого залишилися непоміченими, а другого розійшлися світом. Хоча, найвідоміша робота М. Мак-Люена «Галактика Гуттенберга» на думку самого автора була не більше ніж роз'яснювальна зноска до робіт Інніса. Проте в 60-х роках минулого століття її читали всі – від фахівців з теорії комунікацій до обивателів, які претендували на інтелектуальність. В. Бакстон вважає, що така ситуація пов'язана виключно з різним ступенем доступності їх текстів і з різними комунікативними практиками, що стояли за цими підходами[9].

Отже, правильний підбір мови і використання її в освітньому процесі є надзвичайно важливим, але не єдиним комунікативним засобом. Національна доктрина розвитку освіти в Україні передбачає широке використання різноманітних сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Глобальне впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) у всі сфери діяльності, формування нових комунікацій та високоавтоматизованого інформаційного середовища стало не тільки початком перетворення традиційної системи освіти, в основі якої лежить мовленева комунікація, а й кроком до формування інформаційного суспільства.

Впровадження ІКТ в освітній процес, по-перше, є адаптацією людини до життя в інформаційному суспільстві; по-друге, прискорює процес передавання знань; по-третє, робить можливим і зручним самотійний процес набуття знань; по-четверте, відкривають можливості впровадження абсолютно нових методів викладання і навчання. ІКТ значно розширює можливості традиційної мовленевої комунікації, суб'єктами котрої є викладач та студенти. Задіюються різні органи почуттів, що покращує процес розуміння і запам'ятовування. Відкриваються можливості для впровадження в освітній процес абсолютно нових форм роботи

(написання кейсів, презентації, ситуативно – рольові вправи, моделювання процесів і явищ, проведення освітніх телеконференцій...) можливість дистанційного навчання, в якому комунікація «викладач – студент» здійснюється за допомогою ІКТ, а також побудова зручної системи контролю та перевірки знань за допомогою тестових програм, що не обтяжена суб'єктивним фактором.

Отже, комунікативні практики надзвичайно різноманітні. Задача викладача, враховуючи поставлену мету, оцінивши належним чином інтелектуальний, культурний, віковий та професійно - орієнтаційний статус аудиторії, підібрати відповідну стратегію викладання з використанням адекватних комунікативних інструментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаменко О. В. Українська педагогічна думка в другій половині ХХ століття: монографія/ О. В. Адаменко. – Луганськ: Альма-Матер, 2005. -704с.
2. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании/ И. А Баева. – СПб.: изд-во «Союз», 2002. -271с.
3. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / В. Ю. Биков. – К.: Атіка, 2009. -684с.
4. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии/ Г. Гарфинкель; пер.сангл. З.Замчука (и др.). – СПб.: Питер, 2007, -336с.
5. Гофрон А. Філософсько-комунікативні аспекти освіти //Філософія освіти, 2006, №1, с.43-53.
6. История образования и педагогической мысли// Международная академия развития образования и педагогических наук. – М.: Центрполиграф, 2015, -438с.
7. Москалик Г. Комунікаційна природа освіти// Освіта регіону, 2013, №4, с. 72-78.
8. Риддингс Б. Университет в руинах – все для студента/ пер.сангл.А. Корбута. – М.: Изд-во Гос.ун-та Высшей школы экономики, 2010. – 304с.
9. Buxton W., Bardini T. TracingInnisandMcLuhan// Canadianjournalofcommunication – 2012 Vol 37 №4

Ільїна Галина Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПЛЮРАЛЬНІСТЬ МЕТАФОРИ В ПІЗНАННІ ІСТИНИ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізується проблема «візуалізації», яка займає важливе місце в сучасному філософському і соціокультурному пізнанні. Автор зосереджує увагу на метафоризації, яка в множинності своїх форм реалізує програми концептуалізації знання.

Ключові слова: візуальний, розум, пізнання, метафора світла, метафора сліпоти, метафора дзеркала.

ПЛЮРАЛЬНОСТЬ МЕТАФОРЫ В ПОЗНАНИИ ИСТИНЫ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В статье анализируется проблема «визуализации», которая занимает важное место в современном философском и социокультурном познании. Автор сосредоточивает внимание на метафоризации, которая в множественности своих форм реализует программы концептуализации знания.

Ключевые слова: визуальный, ум, знания, метафора света, метафора слепоты, метафора зеркала.